

Духовне оновлення та конфесіоналізація в північно-східній Угорщині в XVI – XVIII ст.: огляд угорськомовної історіографії

Ферков Оксана Василівна

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ «Ужгородський національний університет», співкоординатор Центру досліджень угорської історії та українсько-угорських відносин Факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
пл. Народна 3, Ужгород, 88000
e-mail: oksana.ferkov@uzhnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8546-401X

В статті подано огляд угорськомовних досліджень, які стосуються проблематики реформаційних і контрреформаційних процесів в Північно-Східній Угорщині. Значний вплив на духовне оновлення ранньомодерної доби в північно-східній країні держави, крім реформації та католицької реформи, мав процес спрямований на об'єднання східної грецької церкви з католицькою.

Автор констатує, що проблема конфесіоналізації в Північно-Східній Угорщині XVI-XVIII ст. та всі її аспекти, потребують подальшого вивчення. Першочерговим залишається введення до наукового обігу архівних джерел та формування науково вивірених висновків.

Ключові слова: Реформація, Контрреформація, католицьке оновлення, конфесіоналізація, Другети, Ужгородська унія, Північно-Східна Угорщина, угорськомовна історіографія

Духовное обновление и конфессионализация в северо-восточной Венгрии в XVI – XVIII вв.: обзор венгероязычной историографии

Ферков Оксана Васильевна

кандидат исторических наук, доцент, докторант кафедры археологии, этнологии и культурологии ДВНЗ «Ужгородский национальный университет», сокоординатор Центра исследований венгерской истории и украинско-го-венгерских отношений факультета истории и международных отноше-

ний ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
пл. Народная 3, Ужгород, 88000
e-mail: oksana.ferkov@uzhnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8546-401X

В статье представлен обзор венгроязычных исследований, касающихся проблематики реформационных и контрреформационных процессов в Северо-Восточной Венгрии. Значительное влияние на духовное обновление раннего модерна в северо-восточной окраине государства, кроме реформации и католической реформы, имел процесс, направленный на объединение восточной греческой церкви с католической.

Автор констатирует, что проблема конфессионализации в Северо-Восточной Венгрии XVI–XVIII вв. и все ее аспекты, требуют дальнейшего изучения. Первоочередной задачей остается введение в научный оборот архивных источников и формирование научно выверенных выводов.

Ключевые слова: Реформация, Контрреформация, католическое обновление, конфессионализация, Другеты, Ужгородская уния, Северо-Восточная Венгрия, венгроязычная историография

Spiritual upgrade and confezionalization in north-eastern Hungary in XVI – XVIII centuries: review of Hungarian historiography

Ferkov Oksana

Candidate of History, Docent; Doctoral student, Docent of the Department of Department of archaeology, ethnology and cultural studies of SHEE «UzhNU», co-coordinator of the Center for the Study of Hungarian History and Ukrainian-Hungarian Relations of the faculty of History and International Relations of SHEE «Uzhhorod National University»,
3 Narodna sq., Uzhhorod, 88000
e-mail: oksana.ferkov@uzhnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8546-401X

The article presents an overview of Hungarian studies related to the issues of reformation and counterreformation in the north-eastern Hungary. Particular attention is drawn to the question of the terms and concepts used by different authors regarding the Reformation-Counter-Reformation process.

The author states that the problem of confessionalization in the north-eastern Hungary of the XVI-XVIII centuries. and all aspects need further study. The first priority is the introduction of archival sources into scientific circulation and the

development of scientifically validated conclusions.

Key words: *Reformation, counterreformation, Catholic renewal, confessionalization, Drugets, Uzhgorod Union, Northeastern Hungary, Hungarian-language historiography*

Період з середини XVI і до кінця XVIII ст. як у плані політичних процесів, економічного розвитку і особливо духовно-культурного життя був складним для усієї Центрально-Східної Європи, у тому числі і північно-східного регіону Угорського королівства.

Духовно-культурний простір регіону відзначається рядом рис, часто суперечливих, а часто взаємодоповнювальних. Духовне життя стало багатограним і різнобарвним. На формування культури, етнічної та конфесійної ідентичності населення регіону мали вплив Реформація та католицьке оновлення.

У запропонованому формулюванні проблема не висвітлювалася вітчизняними істориками. Окремі події та епізоди Реформації-контрреформації Північно-Східної Угорщини простежували або згадували в краєзнавчих працях М. Лучкай [3], Т. Легоцький [30-32], А. Годинка [25], К. Мейсарош [35-36], В. Гаджега [1], Д. Данилюк [2], С. Федака [4] та інші. Відсутній також історіографічний огляд існуючих зарубіжних, зокрема угорськомовних праць із цієї проблематики. Отож комплексне дослідження процесу конфесіоналізації Північно-Східної Угорщини, особливо протестантської, має важливе наукове значення.

У запропонованій статті намагатимемось подати короткий історіографічний огляд проблеми, а саме: показати, як оцінює угорськомовна історіографія духовно-культурні процеси, які мали місце в Північно-Східній Угорщині в добу Реформації-контрреформації.

Угорська історична наука багато десятиліть займається проблематикою духовних рухів раннього нового часу, зокрема проблемою духовного оновлення, яке розпочалося в століття Реформації. Дискусії не вщухають до нині, утім, набули «лагідного» характеру.

Для якісного огляду проблематики релігійно-конфесійних трансформацій у північно-східному угорському порубіжжі раннього нового часу застосуємо принцип історіографічного конуса, запропонованого знаною українською дослідницею Наталією Яковенко [5].

Як уже було відзначено вище, наша проблематика ще не отримала монографічного дослідження. Окремі автори торкалися проблеми в працях присвячених або ж загальним питанням історії Угорщини раннього нового часу або історії інших регіонів (Задунав'я, Верхня Угорщина, тощо). Отож вершина уявного історіографічного конуса залишається не зайнятою. Утім,

на верхній рівень конуса можна помістити праці, у яких автори висловлюють слухні думки та формують вагомі висновки стосовно питання ідейного оновлення та процесу формування конфесій в Угорщині. Це, насамперед, узагальнювальні праці з історії угорської реформації, католицької церкви [13; 23; 29; 72], праці Ференца Сакаля [59], Каталін Петер [48–51; 53–55], Іштвана Бічкеї [7–10].

Ференц Сакаль вказує на визначальну роль аграрних містечок у процесі угорської реформації. Автор акцентує на те, що перше покоління протестантських проповідників працювали в аграрних містечках [59, с. 9], але існування феномену «реформації аграрних містечок» можна підтвердити достовірно тільки в тому разі, якщо доведемо факт призначення пасторів та шкільних вчителів мешканцями міст, а не землевласником [59, с. 10]. Ф. Сакаль спростовує марксистське положення про опір та протистояння низів волі землевласника у виборі священика. Він пише, що «напруження звісно були, але це не мало масового характеру» [59, с. 12].

Зразковою вважається праця Каталіни Петер, присвячена католицькому оновленню та протестантській реформації [48]. Дослідниця зауважує, що на сьогодні зникла конфесійна прив'язаність та консервативна оцінка протестантських і католицьких авторів стосовно католицького оновлення та реформації, також Каталіна Петер указує на те, що «наших науковців розділяє світогляд та ставлення до традиційності або безтрадиційності національної історії [48, с. 5]. Концепція К. Петер зводиться до того, що «протестантська реформація виросла з надр католицького оновлення». Не називає останнє католицькою реформою, бо не можна називати цим терміном зміну, яка призвела до розколу церкви і віри [48, с. 6].

Католицьким оновленням К. Петер називає процес, який, після відносно хиткого початку викликав особливу увагу до церкви [48, с. 8]. Сформувалася критика церкви і два різновиди реакції на процес оновлення. Перший напрямок не виходив за межі католицизму і набрав особливого розмаху із тридентизмом (контрреформація – католицьке оновлення). Іншою формою реакції стала протестантська реформація, яка «призвела до розколу віри і церкви, але без католицького оновлення реформація не мала б підґрунтя» [48, с. 8] – наголошує дослідниця.

Відомий угорський дослідник історії культури та літератури Іштван Бічкеї приділив належну увагу різноплановим аспектам духовного життя Угорщини раннього нового часу. Його авторитетні оцінки й роздуми значно збагачують історіографічну базу проблеми ідентичності та конфесіоналізації. Сформульована І. Бічкеєм думка, згідно з якою на території Верхньої Угорщини конфесійна ідентичність пов'язана з етнічними відносинами [7, с. 20], стосується і північно-східних комітатів Угорщини. Окрім перерахованих Бічкеєм угорців, німців, словаків у добу оновлення віри тут проживали православні (русини і румуни). Угорське населення розділилося між трьома конфесіями: кальвініст-

ською, лютеранською і оновленим католицизмом [7, с. 20]. Паралельно з католицьким оновленням на підгабсбурзькій частині Угорщини, у північно-східній країні, відбулася унія православної церкви з католицькою. Унаслідок цих процесів у північній та північно-східній частині Угорщини, за терміном, застосованим І. Бічкеєм, «сформувалася мультикультурна ідентичність» [7, с. 19]. Дослідник зауважує і те, що «все це є результатом спільних духовних зусиль етносів, які тут проживали та яскравий приклад того, що у сфері культури різні барви не обов'язково послаблюють, скоріше – за стабільних політичних умов – взаємно зміцнюються, створюють регіональну ідентичність, прив'язану до географічної території краю, різнобарвну і одночасно самобутню, автономну культуру» [10, с. 139–140].

Проблем духовного оновлення та зміни конфесії в Північно-Східних комітатах Угорщини торкаються у своїх працях Шандор Озе [46], Антал Месленьї [37], Антал Молнар [44], Каталін Петер [47, 52], Денеш Діенеш [21], Іштван Тот [62], Бела Мігалік [38–39] та інші угорські автори [61; 63–66; 68–71].

Загалом проблематика поширення реформації в Угорщині, формування конфесій та пов'язані з цим процеси в багатьох моментах, ще не з'ясовані в належній мірі. Наприклад, до невивчених питань належить діяльність ордену Ісуса (єзуїтів) та інших католицьких орденів у північно-східній країні Угорщини. Як зауважив Антал Молнар, що донині ув більшості праць, присвячених історії Угорщини раннього нового часу, єзуїтів «прив'язують» до контрреформації, та навіть більше, розглядають їхню діяльність «як синонім» контрреформації [41, с. 17]. Цю проблему вагро і дуже необхідно вивчати. Архіви Угорщини, України та Словаччини зберігають десятки цінних документів, пов'язаних з діяльністю цього католицького ордену [6; 14; 27; 33; 43; 45]. Стосовно історії ордену Ісуса на території Верхньої Угорщини XVI–XVIII ст. є певні напрацювання угорських авторів, зокрема Ласло Лукача і Антала Молнара [34; 40, 44], Вілмоша Бели Мігалік [39], Тамаша Вегшев [71] тощо.

Подібно до історії діяльності ордену єзуїтів, оповите туманом і переповнене міфами, питання про життя та діяльність одного з найвпливовіших осіб Північно-Східної Угорщини ранньої нової доби – Георгія (Дьордя) III Другета Гуменнянського [11; 35–36; 26].

Хоча історіографія не висвітлює усі обставини конверсії угорського шляхтича, ми цілком підтримуємо думку Золтана Борбеля про те, що політичну кар'єру Георгія Другета та його нащадків визначило раннє навернення до католицизму [12, с. 378].

У підніжжя нашого уявного історіографічного конуса розміщуємо праці, які розглядають окремі епізоди проблематики. Ця група доволі велика і, звичайно, нами проаналізовано найбільш цікаві чи дискусійні епізоди, зокрема роботи Іштвана Фелд [22], Міхаля Дечі [15], Ласло Рез [59], Калмана Ревес [56], Йозефа Табоді [60], Йозефа Ш. Сабо [58], Антала Молнар [40; 42], Каталіни Петер [47; 52], Денеша Діенеш [16–21], Жофії Кадар [28], Петера Тушор [63–67], Бар-

набаша Гуїтмана [24], Бели Мігалік [38–39] та ін. Порушуються різні аспекти проблеми, пов'язаної з Реформацією і католицьким оновленням.

Розпочнемо за хронологією появи досліджень з роботи Ласло Реза, присвяченої ролі Другетів у Реформації містечка Гуменного та околиць [57]. Праця побачила світ ще 1899 р. і відчувається вплив деяких історіографічних стереотипів.

Успіхи Реформації автор пов'язує з діяльністю роду Другетів, утім особливо швидкому поширенню нової ідеології сприяли також історичні обставини, зокрема те, що тут уже проживало багато угорців, які з симпатією ставилися до нової віри» [57, с. 12]. Серед Другетів, які підтримували протестантизм і прийняли нове віровчення, виділяє Іштвана Другета [57, с. 58]. Л. Рез посиляється на першого історика Ужгорода, Кароя Мейсароша, стверджуючи, що зародки реформатської церкви Ужгорода заклав саме Іштван Другет.

Л. Рез не надає достовірних даних про час прийняття протестантизму Другетами. Однак знає, «що донька Антала Другета Борбала стала дружиною колишнього єпископа веспремського Мартона Кечеті», який у 1538 р. перейшов до протестантизму. Тобто Борбала вже мала бути протестанткою – констатує автор.

Ласло Рез позитивно оцінює перехід до протестантизму Другетів та їхній вплив на процес Реформації. Іштвана Другета називає «великим захисником вітчизни», зазначає, що той «боровся за вітчизну і за очищенну віру» [57, с. 61]. Поряд із звеличуванням Другетів-реформатів, не уникнув Ласло Рез критики представників протилежного табору – Другетів-конвертитів. Головним персонажем виділив тут Георгія III Другета Гуменянського [57, с.80–84].

Впадає в очі, що Ласло Рез очорнює Другета-конвертита і ніби виправдовує, «звільняє» «сильного протестанта» іншого Другета – Валентина, від низки негативних вчинків і висловлюється так: «Навіть коли він учиняв шкоду іншим конфесіям через свою схильність до насильства, то намагався це відшкодувати» [57, с.85]. За приклад автор наводить випадок, коли Валентин наказав підпалити Краснобрідський монастир, а згодом відбудував його і зробив велику пожертву.

Отож дослідження Ласло Реза, швидше за все наймовірніше, можна віднести до категорії краєзнавчих праць, яка в загальних обрисах змальовує історичні обставини поширення й утвердження протестантизму в Земплинському комітаті. Автор упереджений у своїх висновках. Через його протестантський світогляд не вдалося показати особливості реформації в Північно-Східній Угорщині.

Для духовного оновлення ранньомодерної доби в північно-східній Україні, крім Реформації та католицької реформи, значний внесок зробив унійний процес, тобто процес спрямований на об'єднання східної грецької церкви з католицькою. Не станемо деталізувати цю проблему, адже на сьогодні написано десятки якісних досліджень про Ужгородську унію. Нагадаємо окремі

моменти. Донедавна в середовищі вчених, зокрема краєзнавців, панувала думка, що Реформація не зачепила русинів. Із тогочасних джерел випливає, що як католицький Рим, так і щойно створенні протестантські церковні організації сфокусували увагу на русинах, які великими компактними групами мешкали на території Мукачівської єпархії з «не прихованим наміром завоювати їх для себе» [26, с. 147]. Як відзначають угорські дослідники, було декілька спроб місіонерської роботи павликіан, францисканців та єзуїтів серед русинів, але жодна не дала значного успіху. Більшість православних русинів зберігали стару віру.

Петер Тушор в одній із своїх робіт детально аналізує звіт егерського єпископа Ліппаї до Риму про конфесійне становище в Північній Угорщині [67]. Єпископ допускає можливість того, що у випадку повернення до єдності патріарха (русинів), він легко і непомітно прилучив би до Церкви маси вірян» [67, с. 206]. Цей звіт написаний на початку 1640-х рр., коли першу невдалу спробу унії (1614 р.) вже усвідомили. Отже, як неодноразово відзначали дослідники Ужгородської унії, ініціатором унії православних із Римом був саме Ліппаї. Згодом, у 1654 р. він інформує Святий Престол про здійснену унію, і «Рим дізнається про єпископа й церковну громаду, про існування яких і не догадувалися раніше» [69, с. 10].

Проблематика впливу ранньомодерної конфесіоналізації на становище Мукачівської єпархії з'являється на сторінках робіт угорського дослідника церковної історії Тамаша Вегшева. У монографії, що побачила світ у 2011 р. [68] автор відряджає читача в минуле Мукачівської єпархії і деталізує дискусійні на сьогодні питання: хто і коли ініціював унію греко-східної церкви з католицькою, як уписується унія в процес конфесіоналізації і, що мабуть найцікавіше, як вплинуло суперництво католиків і протестантів на формування греко-католицької церкви [68, с. 22].

Т. Вегшев запитує – чи була альтернатива унії? Його відповідь майже однозначна: «Східні вірники північно-східних комітатів практично не були здатні застосувати моделі конфесіоналізації на створення церковної інституції, яка б відповідала вимогам часу, і не мали шансів вийти переможцями з боротьби конфесій». Дві інші конфесії (католицька та протестантська) в той чи той спосіб прагнули вплинути на життя православних – навіть через навернення, – тож конфронтація була неминучою. Греко-східна церква мала своєрідний периферійний статус. Її існування стало під загрозою, адже католицькі й протестантські місіонери «скорочували кількість вірників» [68, с. 29].

Навіть після укладення Ужгородської унії 24 квітня 1646 р. суперництво за «душі» православних між католиками і протестантами не припинилося. На думку Вегшева, католизація Софії Баторі (1660 р.) «поклала край протестантській альтернативі». Перемога була на боці католицької церкви [68, с. 66].

Конфесійна ситуація цим не вирішилася. На середину 1660-х рр. земельласницька контрреформація досягла вагомих успіхів. Але з викриттям змови Вешшелені розпочався збройний етап контрреформації і цим «загальмувався розвиток Мукачівської єпархії на чверть століття» [68, с.78].

Історію Мукачівської єпархії та духовне релігійне життя вірян можна «вписати» в процес оновлення духовності й конфесіоналізацію Північно-Східної Угорщини раннього нового часу, хоча зі своєрідним атистюдом. Це питання так само, як процес конфесіоналізації Північно-Східної Угорщини XVI–XVIII ст., потребує дальшого вивчення.

Отже, духовне оновлення, викликане Реформацією та всі складові тривалого, складного і неоднозначного процесу конфесіоналізації мали свої особливості в Північно-Східній Угорщині. Угорськомовна історіографія тривалий час досліджує проблему. Виділилися різні напрями, часто діаметрально протилежні погляди. Певну увагу приділено процесам у комітатах Північно-Східної Угорщини. Однак через слабку джерельну базу (документи угорських архівів та Державного архіву Закарпатської області опрацьовані недостатньо) чимало аспектів залишаються нез'ясованими.

Головним завданням є виявлення й аналіз достатньої кількості джерел для формування науково правильних висновків. У цьому напрямку, вже декілька десятиліть, успішно працюють учені Угорщини та Словаччини. Черга і за українськими дослідниками.

Література

1. *Гаджега, В.* Вплив реформації на підкарпатських русинів / В. Гаджега // *Зоря* 1943, № 1-4.
2. *Данилюк, Д.* Історія Закарпаття: навчальний посібник з краєзнавства / Д. Данилюк / Ред. Л. Ільченко. – Ужгород, 2013.
3. *Лучкай, М.* Історія карпатських русинів церковна і світська (давня і нова аж по наш час). У 6 т. / М. Лучкай. – Ужгород, 1999. – Т.2.
4. *Федака С.* Ужгород крізь віки: нариси з історії Ужгорода / С. Федака. – Ужгород, 2010.
5. *Яковенко, Н.* Вступ до історії / Н. Яковенко. – Київ, 2007.
6. *Acta Jesuitica // Maksay Ferenc. A Magyar Kamara Archivuma. Szerk.: Buzási János.* – Budapest, 1992. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári leltárak 8.) – С. 44–47.
7. *Bitskey, I.* Az identitástudat formái a kora újkori Kárpát-medencében // *Humanizmus, religio, identitástudat. Tanulmányok a kora újkori művelődéstörténetről / Szerk. I. Bitskey és L. Imre* – Debrecen, 2007. – С. 11–24.
8. *Bitskey, I.* Felekezeti és identitástudat Magyarország kora újkori irodalmában. Akadémiai

- székfoglaló [Електронний ресурс] / I. Bitskey. – Режим доступу:http://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_osztaly_szekfoglalok/Bitskey_szekfoglalo_20130916.pdf / Доступ – 21.08.2018 p.
9. *Bitskey, I.* Hitviták tüzeiben / I. Bitskey. – Budapest, 1978.
 10. *Bitskey, I.* Kultúrák metszéspontján: Felső-Magyarország a 17 században // Bitskey István. Mars és Pallas között. Multszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban / I. Bitskey. – Debrecen, 2006. – C. 123–140.
 11. *Blanár, Ö.* Az ungvári királyi katolikus főgimnázium háromszázados története. 1613–1913 / Ö. Blanár. – Ungvár, 1913.
 12. *Borbély, Z.* Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György // Rekatolizacia, protireformacia a katolicka restaracia v Uhorsku. Rekatolizáció, ellenfelemformáció és katolikus megújulás Magyarországon. [Ed. Peter Konya] / Z. Borbély. – Presov, 2013. – C.370–387.
 13. *Bucsay, M.* A protestantizmus története Magyarországon. 1521–1945 / M. Bucsay. – Budapest, 1985.
 14. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. [1551–1773]. I-XI.* [Ed.: Ladislaus Lukács SI.] / – Roma, 1978–1995.
 15. *Detshy, M.* Sárospatak vára a Rákócziak alatt. 1616–1710 / M. Detshy. – Sárospatak, 1996.
 16. *Dienes, D., Ugrai, J.* A Sárospataki Református Kollégium története / D. Dienes. – Sárospatak, 2013.
 17. *Dienes, D., Lorantffy Zsuzsanna.* Töredékes ecsetvonások kegyességének portréján // Sola Scriptura. Tanulmányok Dr. Nagy Antal Mihály tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. [Ed. Dienes Dénes – Füstí–Molnár Szilveszter] / D. Dienes. – Sárospatak, 2000, –C.179–185.
 18. *Dienes, D.* Református-evangélikus unió Zemplén vármegyében a 16–17. században // „Nezameniteľné je dedičstvo otcov...“: Štúdie k dejinám a súčasnosti protestantizmu v strednej Európe k osemdesiatym narodeninám biskupa Jána Midriaka. [Ed. Peter Kónya] / D. Dienes. – Presov, 2009. – C.171–176.
 19. *Dienes, D.* Sárospatak reformációja / D. Dienes // Egyháztörténeti Szemle, 9 (2008/4). – C. 48-60.
 20. *Dienes, D.* Szláv ajkú protestánsok Zemplén Vármegyében a XVII. században: Adalékok a szláv-magyar nyelvhatár kérdéséhez // Zemplén népessége, települései: Tanulmányok Németh Gábor emlékére. Konferencia helye, ideje: Sárospatak, Magyarország, 1998.07.02-1998.07.03. [Ed. Tamás Edit] / D. Dienes. – Sárospatak, 1999. – C. 104–111.
 21. *Dienes, D.* Tanulmányok a Tiszáninnen református Egyházkerület történetéből / D. Dienes. – Sárospatak, 1998.
 22. *Feld, I.* A munkácsi vár a XVII. század közepén // Erdély és Patak Fejedeleme asszonya Lorántffy Zsuzsanna. II. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. [Ed. Tamás Edit] / I. Feld. – Sárospatak, 2000. – C. 23–43.
 23. *Forgó, A., Gúttman, B., Tusor, P.* Katolikus konfesszionizáció a kora újkori Magyarországon [Електронний ресурс] / A. Forgó. – Piliscsaba, 2014. – Режим доступу: <http://www.tk.pilisart.hu/bevezetes/> / Доступ – 21.08.2018 p.

24. *Guitman, B.* Felekezeti helyzet a felső-magyarországi városokban a XVI. század derekán // Tíz éves a történelemtudományi doktori iskola. [Ed. Frölich Ida] [Elektronний ресурс] / B. Guitman. – Piliscsaba, 2011. – с.79-88. – Режим доступа:<http://lexikon.katolikus.hu/K/katolikus%20meg%20C3%BAjul%C3%A1s.html> / Доступ – 21.08.2018 п.
25. *Hodinka A.* A munkácsi görögkatolikus püspökség története / A. Hodinka – Budapest, 1909.
26. *Janka György.* Az ezeréves egri egyházmegye és a görög katolikusok / Gy. Janka // *Athanasiana*, 19 (2004). – С.145–159.
27. *Jezsuita okmánytár I/1-2.* Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. [Ed. Balázs Mihály]. – Szeged, 1995.
28. *Kádár Zsófia.* Jezsuita vezetésű vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582-1671) / Zs. Kádár // *Századok*, 2014 / 5. – С.1229-1272.
29. *Katolikus konfesszionalizáció a kora újkori Magyarországon.* [Ed. Tusó Péter]. [Egyetemi jegyzet]. – Piliscsaba: PPK, BTK, Történettudományi Intézet, 2008.
30. *Lehoczky Tivadar.* A beregmezei görögszertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig / T. Lehoczky. – Munkács, 1904.
31. *Lehoczky Tivadar.* Beregvármegye monographiája / T. Lehoczky. – Ungvár, 1881. – 1–3 köt.
32. *Lehoczky Tivadar.* Munkács város új monografiája / T. Lehoczky. – Munkács, 1907.
33. *Lukács Ladislaus SI.* Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551-1773). I-III. / L. Lukács. – Romae, 1987–1988.
34. *Lukács László SJ, Molnár Antal.* A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619) // Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserü Bálint tiszteletére. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 35. / L. Lukács. – Szeged, 1997. – С.355–399.
35. *Mészáros Károly.* A magyarországi oroszok története / K. Mészáros. – Pest, 1850.
36. *Mészáros Károly.* Ungvár története a legrégebb időktől máig / K. Mészáros. – Pest, 1861.
37. *Meszlényi Antal.* A magyar jezsuiták a XVI. században / A. Meszlényi. – Budapest, 1931.
38. *Mihalik Béla.* A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban / B. Mihalik // *Fons*, 17 (2010/3). – С.255–320.
39. *Mihalik Béla.* Katolikus megújulás az ergi egyházmegyében (1649–1699) / B. Mihalik // Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából. Sárospatak, 2013. Október 3-4. – Sárospatak, 2014. – С.40-47.
40. *Molnár Antal, Lukács László.* A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619) / A. Molnár // Molnár Antal. Lehetetlen küldetés ? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. – Budapest, 2009. – С.95–146.
41. *Molnár Antal.* A jezsuita rend a 16. századi Magyarországon / A. Molnár // Molnár Antal. Lehetetlen küldetés ? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. – Budapest, 2009. – с. 17–26.
42. *Molnár Antal.* Dobokay Sándor SJ önéletrajzi feljegyzései (1620) / A. Molnár // Molnár Antal. Lehetetlen küldetés ? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17.

- században. – Budapest, 2009. – C.79–93.
43. *Molnár Antal*. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára / A. Molnár // Magyarország Levéltárai. [Szerk. Blazovich László–Müller Veronika]. – Budapest–Szeged, 1996. – C.151–152.
 44. *Molnár Antal*. Lehetetlen küldetés ? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16-17. században / A. Molnár. – Budapest: L'haratlan, 2009.
 45. *Nemzeti Levéltár; Magyar Országos Levéltár*; E152. Reg. Collegium Ungvariense. facs. 14.
 46. *Óze Sándor*. A ferencesek és a reformáció kapcsolata a XVI. századi Magyarországon / S. Óze // Óze Sándor. A határ és a határtalan. Identitás elemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél. – Piliscsaba, 2005. – C.99–124.
 47. *Péter Katalin*. A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon / K. Péter // Péter Katalin. Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél századból. – Budapest, 1995. – C.186-199.
 48. *Péter Katalin*. A katolikus megújulás és protestáns reformáció / K. Péter // Péter Katalin. Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél századból. – Budapest, 1995. – C.5–14.
 49. *Péter Katalin*. A reformáció és a művelődés a 16. században. Magyarország története 1526–1686. / K. Péter // Magyarország története. [Ed. R. Várkonyi Ágnes], 3/1. Budapest, 1985. (Magyarország története tíz kötetben). – C. 475-604.
 50. *Péter Katalin*. A reformáció Magyarországon / K. Péter // Péter Katalin. Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél századból. – Budapest, 1995. – C.15–30.
 51. *Péter Katalin*. A reformáció: kényszer vagy választás / K. Péter. – Budapest, 2004.
 52. *Péter Katalin*. A református gyülekezetek első száz éve Sárospatakon / K. Péter // A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. Születésnapjára. [Ed. Glatz Ferenc]. – Budapest, 1993. – C.113-123.
 53. *Péter Katalin*. Köszöntő. Az egyháztörténeti kutatások helyzete és kilátásai a XVI-XVII. századi Magyarországgal kapcsolatban [Електронний ресурс]. / K. Péter // Fiatal egyháztörténészek írásai. [Ed. Fazekas Csaba]. – Miskolc, 1999. – Режим доступа: <http://mek.niif.hu/02000/02082/html/peterkat.htm> Доступ – 21.08.2018 p.
 54. *Péter Katalin*. Pázmány Péter és a protestánsok [Електронний ресурс] / K. Péter // Egyháztörténeti Szemle. 7. évfolyam 2. Szám. A. D. MMVI. – Режим доступа: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-pazmany.htm> Доступ – 21.08.2018 p.
 55. *Péter Katalin*. Pázmány Péter és a protestánsok / K. Péter // Péter Katalin. Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél századból. – Budapest, 1995. – C.181–185.
 56. *Révész Kálmán*. Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért. 1550-1650 / K. Révész. – Budapest, 1854.
 57. *Réz László*. A Drugethek és Homonna reformációja / L. Réz. – Sátoraljaujhely, 1899.
 58. *Szabó József*, S. Debreceni és Sárospataki papok a reformáció századában / J S. Szabó. – Debrecen, 1916.
 59. *Szakály Ferenc*. Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás

- kérdéséhez / F. Szakály. – Budapest, 1995.
60. *Tabódy József*. Munkács múltja és jelene Magyarország történetében / J. Tabódy. – Pest, 1860.
61. *Tomisa Ilona*. A reformáció hatása a 16–17. századi források tökrében [Електронний ресурс] / I. Tomisa // EthnoLore, 2012. 29.köt. – С.369–380. Режим доступа: <https://nti.btk.mta.hu/images/evkonyv/2012/tomisailona.pdf> Доступ – 21.08.2018 п.
62. *Tóth István*. A katolikus megújulás ellentmondásai I.Ferdinánd uralma alatt / I. Tóth // Történelmi szemle, XLV (2003), 1-2. – с. 129–138.
63. *Tusor Péter*: A magyar egyházi elit és Róma kapcsolatának ismeretlen fejezetei (1607-1685) [Електронний ресурс] / P. Tusor Dokroti értekezés. ELTE, 2000. – Режим доступа: www.institutumfraknoi.hu/sites/default/files/phd-dissertatio_tp.pdf Доступ – 21.08.2018 п.
64. *Tusor Péter*: Felekezetszerveződés a kora újkorban / P. Tusor // Vigillia. 2008/1. – С. 12–18.
65. *Tusor Péter*: Forgách Zsigmond katolizálása: egy római misszilis (irodalom) történeti forrásértéke / P. Tusor // Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére [Ed. Imre Mihály – Oláh Szabolcs – Fazekas Gergely Tamás – Százar Orsolya]. – Debrecen, 2011. – С.640-646.
66. *Tusor Péter*: Katolikus professzionizáció Magyarországon. Pázmány Péter. Egyetemi habilitáció tézisei [Електронний ресурс] / P. Tusor. – Szeged, 2011. – Режим доступа: www.institutumfraknoi.hu/sites/.../habilitatio-theses_tp.pdf Доступ – 21.08.2018 п.
67. *Tusor Péter*: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivo Santacroce) / P. Tusor // Levéltári Közlemények, 73, 2002. – С. 199–241.
68. *Véghseő Tamás*. „...Mint igaz egyházi ember”. A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. Collectanea Athanasiana / T. Véghseő. – Nyiregyháza, 2011.
69. *Véghseő Tamás*. Unió, integráció, modernizáció a Rómával való egység hátterébe a Munkácsi püspökségben (17. század közepe) / T. Véghseő // Athanasiana, 32 (2010). – С.9-36.
70. *Véghseő Tamás*. Pálos hirdetői kapcsolatai Északkelet-Magyarország görög katolikusaival (1642–1682) [Електронний ресурс] / T. Véghseő // Athanasiana 12 (2001). – С. 65–81. – Режим доступа: http://byzantinohungarica.hu/sites/default/files/palos_gk.pdf Доступ – 21.08.2018 п.
71. *Véghseő Tamás*. Jezsuiták és görögkatolikus Északkelet-Magyarországon a 17. század második felében. In: Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. . A reformáció Magyarországon 1565-ig / J. Zoványi. – Budapest, 1986.